

Az endogén fejlődés tőketényezőinek vizsgálata a vidék szemszögéből

Bodnár Gábor¹

Az endogén fejlődés fogalma igen összetett, főleg ha azt az endogén növekedéshez hasonlítjuk. Ez logikusnak is nevezhető, hiszen a társadalmi jólét igen széles körűen értelmezhető és a növekedés mennyiségi megközelítésével ellentétben az endogén fejlődés esetében a társadalmi haladás, mint minőségi megközelítés a jellemző. Ez persze nem jelenti, hogy az elmélet figyelmen kívül hagyja a kvantitatív kutatás elemeit.

Munkámban a vidék jellemző folyamatainak áttekintése és ezen területek lehatárolása után többváltozós adatelemzés segítségével kívánom összehasonlítani az egyes tőketényezők megjelenését és azok térszerkezetét. Az elemzés során megvizsgálom az egyes területegységek tőkeellátottságát.

Kulcsszavak: vidék, endogén fejlődés, többváltozós adatelemzés

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek egész Európában. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilitációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné Kukorelli 2005). Vagyis, mint ahogy a szerző hozzászól, az új funkciókkal rendelkező, folyamatosan változó és erősen differenciálódó rurális terek jellemzők egész Európában.

Magyarországon esetében a rendszerváltás jelentős és sokszor mai napig meghatározó jelentőségű esemény volt. Lezajlott számos társadalmi-gazdasági változás, melyeknek a vidék gyakran volt elszenvedője. Így alakult ki a falu-város dichotómia, vagyis a társadalmi szakadék, mely a településviszonyokat a közelmúltig jellemezte (Enyedi 2011).

Természetesen egy ilyen jelentős változásnak komoly hatásai vannak. Mint Buday-Sántha (2010) kimutatta, a rendszerváltás utáni két évtizedben polarizálódott a vidék egésze, erősödtek a gazdasági és szociális vonatkozású negatív folyamatok, azok kerültek túlsúlyba. A szerző azt is leírja, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek,

¹ Bodnár Gábor, doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola (Szeged); tanársegéd, Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar Gazdaságtudományi és Módszertani Intézet (Békéscsaba)

illetve a vidéki ipar felszámolásával a vidék elveszítette gazdasági bázisát, vele azt a gazdasági háttérrel rendelkező szervezőerőt, a nagyüzemekben koncentrálódó helyi értelmiséget, amely a helyi adottságokhoz illeszkedő fejlesztéseket tudta volna végrehajtani.

A térség volt szocialista országainak mezőgazdaságában a privatizáció után csak Szlovéniában és Lengyelországban nem volt jelentős hanyatlás (Benet 1997). Hazánkban a nagyarányú csökkenést jól mutatja, hogy a termelési volumen visszaesése 1993-ban az 1986–1990-es évek átlagához képest 35% volt, míg ugyanezen időszakban az értékesített mezőgazdasági termékek volumene 37%-kal csökkent (Benet 1995). Persze az okok mélyen gyökereznek, de ha csak a rendszerváltás előtti évekre tekintünk, elmondható, hogy a nyolcvanas évtized elejére tehető az a fordulat, melytől kezdve elvált egymástól a főváros és a vidék dinamikus tereinek fejlődése (Nagy 2006).

Annak ellenére, hogy a magyar és kelet-közép-európai rurális térségek meggannyi nehézséggel küzdenek, mégis a vidék egy szélesebb kontextusában számos előremutató változásról beszélhetünk. Az utóbbi évtizedek során a területi fejlődés és a területfejlesztés kapcsán előtérbe került endogén fejlődés elmélete a vidék vonatkozásában is teret nyert. Persze ezen térségek esetében, mondhatni természetes módon, némileg eltérőek a hangsúlyok.

A munkám területi fókuszál szolgáló rurális tereket az endogén fejlődés elméletének összefüggésébe helyezem, és ezen belül értelmezem. Az elmélet alapjai kapcsán fontosnak tartom megemlíteni, hogy egyetértek azzal az általános véleménnyel, hogy míg a növekedés mennyiségi, addig a fejlődés minőségi változást eredményez.

2. Endogén fejlődés

„A fejlődés fogalma – legáltalánosabb értelemben – azt a folyamatot jelenti, amely egy alacsonyabb szintű minőségből a minőség magasabb szintjéhez vezet” (Szentés 2011, 13. o.). Mindehhez Szentés (2011) hozzáteszi, hogy a fejlődés fogalmát igen eltérően értelmezték az elmúlt évszázadok során, főleg a legutóbbi időkben, függően attól, hogy a társadalomtudomány mely ágáról beszélünk.

Ha a fejlődés területi aspektusait vizsgáljuk, bármilyen fejlődésről is beszélünk, a cél nem lehet más, mint egy sikeres térség létrejötte, vagy éppen kialakulása. A sikeresség fogalma és a sikeres régió kapcsán iránymutató Enyedi György (1998, 409–411. o.) sikerességi felfogása, amely a versenyképesség kritériumainak megfogalmazása mellett ügyel a természeti fenntarthatóságra és a társadalmi igazságosság szempontjaira is: *„...a sikeres régióban növekszik az előállított jövedelem. E jövedelem jelentős része helyben marad befektetésre, vállalkozói és személyi jövedelemre, adók formájában település működtetésre és fejlesztésre. A jövedelem növekedéséből a lakosság széles rétegei is részesülnek, a gazdasági növekedés nem károsítja a régió természeti környezetét, épített és kulturális értékeit. Végül: a növekedés a régió*

valamennyi településcsoportját érinti, nem növeli a régió belüli területi egyenlőtlenségeket”. Ha a sikerességet a vidék vonatkozásában vizsgáljuk, akkor Glatz (2010, 7. o.) megközelítése szolgálhat alapul: „...a siker tényezői a jó földrajzi adottság – mindenekelőtt közlekedés- és foglalkoztatásközel, valamint piacközel fekvés –, azután természeti, helyi erőforrások. Én mindezekhez hozzátehetem, mindinkább úgy látszik: a siker titka elsősorban az emberi lelemény, találmányosság, szorgalom és összefogás. Tehát a helyi vidékfejlesztésben aktív emberek jelenléte és a helyi adottságok felismerése és kihasználása”.

A fejlődésnek egy bizonyos, napjainkra felértékelődött elméletének is nevezhető annak, a munkámban már említett, endogén válfaja. Ha magát a kifejezést vizsgáljuk, „...endogén alatt a közgazdaságtanban az olyan tényezőket értjük, amelyek nem örökölték („nem Istentől valók”), hanem a gazdasági tevékenység által tudatosan hozták létre azokat. A regionális tudományban a régió belül tudatosan kialakított, az egyedi helyi tényezőkön alapuló, alulról szerveződő, a helyi társadalom aktív részvételével zajló közösségi fejlesztéseket, akciókat tartjuk endogén jellegűnek” (Lengyel 2012a, 145. o.).

Magának az endogén fejlődésnek a megjelenését Benko (1997) az 1980-as évek végétől eredezteti, bár tény, hogy ekkor ő még ipari, illetve városi régiókról beszélt. Stimson és szerzőtársai (2011) szerint a regionális fejlődési elmélet hangsúlyában és fókuszában az utóbbi néhány évtizedben elmozdulás tapasztalható az exogén tényezőktől az endogén tényezők felé. Ezzel összhangban Lengyel (2012b) is leírja, hogy a regionális fejlődésnél előtérbe kerülnek az endogén tényezők.

Természetesen, ha az endogén fejlődés elméletéről beszélünk, az szorosan összekapcsolódik az endogén fejlesztés elméletével. Utóbbi kapcsán Rechner (1993) megemlíti, hogy a hetvenes években megváltoztak a világgazdasági körülmények és ugyanő (1993, 154. o.) leírja, hogy „...a sokváltozós viszonyrendszerben az új regionális fejlesztési stratégiát számos ipari államban a régió belüli lehetőségekben, a potenciálok kiaknázásában, a saját erők megújításában és fejlesztésében látták”. Lados (2001) ehhez hozzáteszi, hogy az előbbieken említett endogén erőforrások aktivizálhatók megfelelő körülmények között.

Capello (2007, 2011) mindezt kiegészíti azzal, hogy az endogén fejlődés elmélete két meghatározó irányzatra bontható. Az egyik a neomarshalli megközelítés, amely úgy tekint a térségi növekedésre, mint az externáliák szerepének vállalatokra gyakorolt hatására. Míg a mostanában előtérbe került neoschumpeteri megközelítés szerint a fejlődés a lokális externáliáknak a vállalatok innovatív kapacitására gyakorolt hatásából eredeztethető.

3. Elméleti háttér

Munkám további részében az endogén fejlődési modellek rendszerezésére támaszkodva a leggyakrabban előforduló, ezáltal alapvető endogén töketípusoknak nevezhető tényezőket elemzem a vidék vonatkozásában.

1. táblázat Az egyes töketípusok megjelenése az endogén modellekben

	magán állótőke	human tőke	társadalmi tőke	természeti tőke	kulturális tőke	kapcsolati tőke	infrastrukturális tőke	intézményi tőke	fizikai tőke	kreatív tőke	szimbolikus tőke	strukturális tőke	kognitív tőke	települési tőke	vállalkozói tőke	épített tőke	politikai tőke	üzleti vállalatok	külső kapcsolatok	imázs
AEIDL (1999)	x	x	x		x				x	x								x	x	x
Capello (2007)	x	x				x		x		x					x					
ETC (2007)	x	x	x	x	x				x											
Vermeire et al. (2008)	x	x	x	x					x											
Camagni (2008)	x	x	x	x	x	x	x	x												
Braithwaite (2009)	x	x	x	x	x											x	x			
Affuso–Camagni (2010)			x		x	x	x						x							
Milone et al. (2010)	x	x	x	x	x			x			x									
Stimson et al. (2011)	x	x	x	x						x										
Brasili et al. (2012)	x	x	x	x		x	x						x	x						
Lengyel–Szakáné Kanó (2012)	x	x	x			x	x	x	x											
Atkinson (2013)	x	x	x	x	x		x	x								x				
Dinya (2013)	x	x	x	x	x	x	x	x	x											
Tóth (2013)	x		x	x	x	x					x	x								

Forrás: Tóth (2013, 44. o) alapján saját szerkesztés

A leggyakoribb és általam legfontosabbnak ítélt töketényezők, melyeket megkísértem bevonni modellembem: magán állótőke, humán tőke, társadalmi tőke, természeti tőke, kulturális tőke, kapcsolati tőke, infrastrukturális tőke (1. táblázat).

Jelen munkában, értelemszerűen, az endogén fejlődéshez kapcsolódó adatállomány összeállítására volt szükség, de mint minden kvantitatív elemzés során, jelen esetben is felmerült az örök kérdés a rendelkezésre álló adatok körére vonatkozóan, amelyet többen is megfogalmaztak már (pl. Fertő–Varga 2015, Nagy 2004). Ez a típusú nehézség a rurális területek körében hatványozottan érvényesül, az adatgyűjtési fázis során magam is szembesültem ezzel a problémával. Általánosságban is megnehezítette a mérést a megfelelő indikátorok kiválasztása, hiszen sajnos a lehatárolásra került kistérségekben néhány infrastrukturális, illetve humán tényezőnek oly

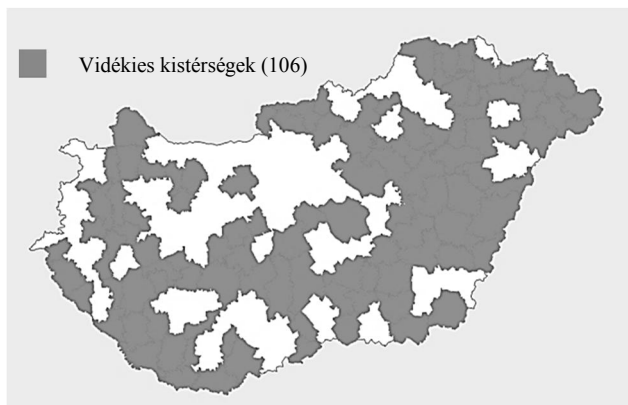
mértékű hiánya tapasztalható, hogy a vonatkozó adatsorok módszertani szempontból nem voltak felhasználhatók.

Mivel vizsgálati szintemen a természeti és kapcsolati tőke létező (illetve inkább nem létező) indikátorokkal való leírása számos nehézségbe ütközött, így azok vizsgálatától el kellett tekintenem.

Emellett a magán állótőke kvantitatív módon való értelmezése az endogén fejlődés elméletének szakirodalmi feldolgozása után sem egyértelmű, hogy az *egyén* vagy a *vállalat* szempontjából vizsgálendő a tőketényező. Például Capello (2007) megkülönbözteti a magán állótőkét a vállalkozói tőkétől, míg Jóna (2013) a Camagni területi tőke elméletére alapozott mérésében a gazdasági tőkét döntően vállalkozások adataival fejezi ki. Tóth (2013) pedig külön faktort hoz létre a társas vállalkozások, illetve a lakosság pénzügyi-jövedelmi jellemzőinek vizsgálatára. Így végül a magán állótőke vonatkozásában két faktort alakítottam ki. Az első esetében hagytam meg az elnevezést, mely faktor az egyén jólétét hivatott kifejezni. A második magán állótőke a vállalkozások helyzetét méri, így az a vállalkozási környezet elnevezést viseli. Összegezve, munkámban az alábbi tőketényezők szerepelnek: *magán állótőke, vállalkozási környezet, infrastrukturális tőke, társadalmi tőke, humán tőke, kulturális tőke*.

Mindezek alapján a Csatári (2001) által is javasolt 120 fő/km²-es határértéket alkalmazva, igazodva a hazai településszerkezethez, összesen 106 kistérség került lehatárolásra, mint rurális területegység (1. ábra).

1. ábra Vidéki kistérségek

Forrás: saját szerkesztés

Az egyes területek „vidékiességének” foka eltérő. Ezeknek a területeknek a 2014-es évre vonatkozó adatai az alábbiak:

- a 106 kistérség közül 48 abszolút vidékies, 19 erőteljesen vidékies, 39 vidékies jelleggel rendelkezik;
- területük összesen 59.558 km², amely az ország területének 64%-a;
- lakónépességük 3.250.662 fő, amely Magyarország lakosságának 33%-a.

4. A faktorelemzés módszertana

A többváltozós elemzések esetén hasznos módszer a faktoranalízis, melynek segítségével csökkenthető a változók száma (Kovács et al. 2006). Az eljárás a hetvenes években vált hazánkban a területi kutatások egyik alapmódszerevé (Simon–Tánczos–Szabó 1979). A módszer előnye az is, hogy annak segítségével könnyen áttekinthetővé válnak a sok változóval jellemezhető jelenségek (Katona–Lengyel 2004).

A következőkben a faktorelemzés során létrejött vonatkozó értékeket ismertetem. Mivel a vizsgálatom elméleti keretrendszere adott volt, így konfirmatív faktorelemzést alkalmaztam a faktorok előállítására, minden esetben 2013-as adatok felhasználásával (2. táblázat).

Az elemzés elvégzéséhez a PLS-SEM eljárást használtam, melynek során a kialakított látens faktorok közötti ok-okozati viszony vizsgálatával (2. ábra) szimultán faktorelemzés és regressziószámítás is végezhető. Jelen munkában a PLS faktoranalízis terén jelentkező előnyeit hasznosítottam. Az elemzést a SmartPLS 3.0 szoftverrel végeztem el.

A faktoranalízis alkalmassági mutatói jelen esetben a PLS-SEM eljáráshoz kapcsolódnak. Ezen eljárásról és annak alkalmazhatóságáról Kovács és Bodnár (2016) ír bővebben. Említett szerzők leírják, hogy gyakorta vizsgálják a látens változók megbízhatóságát a Cronbach-féle α -mutatóval, amely a látens változóhoz kapcsolódó manifeszt (közvetlenül megfigyelhető) változók közötti korrelációkra épül. A mutatóval szembeni elvárás, hogy értéke legalább 0,6 legyen. Ugyanakkor a PLS algoritmus során a Cronbach-alfa alulbecsüli a belső konzisztencia mértékét, ugyanis azt feltételezi, hogy minden változóhoz ugyanakkora loading tartozik. E probléma kiküszöbölésére alkalmazzák a kompozit reliabilitás mutatót, amely figyelembe veszi a változókhoz tartozó eltérő loading értékeket. A mutatóval szembeni elvárás, hogy értéke 0,7 feletti legyen. Vizsgálatomban ezek az elvárások teljesülnek.

Kovács és Bodnár (2016) leírja, a konvergencia- és a diszkriminancia-érvényesség ellenőrzését a látens konstrukció validitásának vizsgálata jelenti. Ebben az esetben a konvergencia validitás annak vizsgálatát fejezi ki, hogy egy változóhalmaz ugyanannak az egy mesterséges változónak a reprezentánsai-e. Ez az átlagos kivonatolt variancia (average variance extracted (AVE)) értékével jellemezhető, amely az egyes látens változók esetében megadja azt, hogy a látens változó átlagosan hány százalékban őrzi meg manifeszt változóinak varianciáját. Az elvárás az AVE értékével szemben, hogy értékük legalább 0,5 legyen (Henseler et al. 2009). Vizsgálatomban ezek az elvárások teljesülnek (3. táblázat).

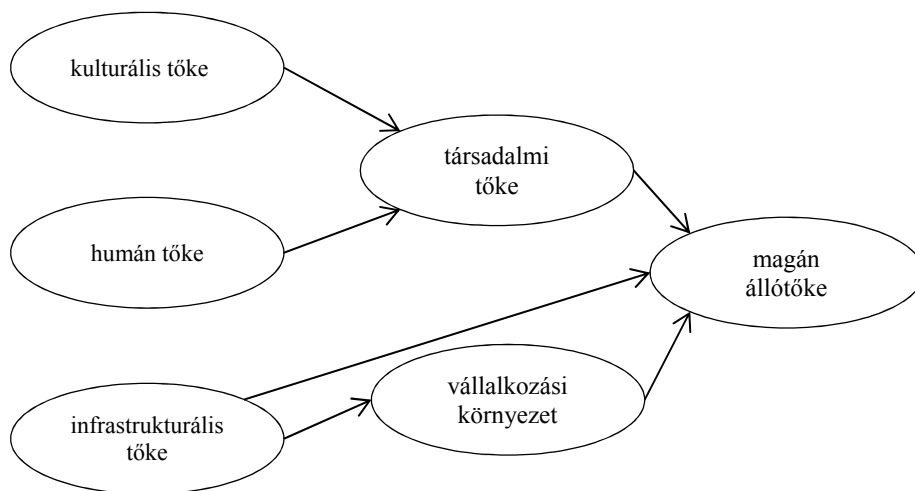
Szintén Kovács és Bodnár (2016) munkája kapcsán elmondható, a diszkriminancia-érvényesség ellenőrzése annak vizsgálata, hogy a látens változók kellőképpen diszkriminálnak-e. Ennek ellenőrzése leggyakrabban a Fornell–Larcker-kritérium és a kereszt-loading értékek alapján történik. A kritérium vizsgálata során azt ellenőrizzük, hogy a látens változók esetében, azok AVE-je magasabb-e, mint a többi látens változóval vett páronkénti korrelációjuk négyzete. A kereszt-

loading értékek vizsgálata során azt nézzük, hogy az egyes manifeszt változók páronkénti korrelációja valóban magasabb-e a saját látens változójával, mint a többivel.

2. táblázat Az egyes tőketípusokat meghatározó indikátorok listája, 2013

tőketípusok	változók
Materiális tőketípusok	
Magán állótőke (anyagi jólét)	1 főre jutó összes belföldi jövedelem (Ft)
	1 főre jutó összes jövedelem főállásból (Ft)
	1000 főre jutó épített lakások száma
	1000 főre jutó az év folyamán épített lakások összes alapterülete (m ²)
	1000 főre jutó összes adófizető darabszáma
	1000 főre jutó személygépkocsik száma az üzemeltető lakhelye szerint
Vállalkozási környezet (magán állótőke II.)	1 regisztrált vállalkozásra jutó bruttó hozzáadott érték (1000 Ft)
	1 regisztrált vállalkozásra jutó mérleg főösszeg (eszközök) (1000 Ft)
	1000 főre jutó regisztrált betéti társaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált korlátolt felelősségű társaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált részvénytársaságok száma
	1000 főre jutó regisztrált társas vállalkozások száma - GFO'11
Infrastrukturális tőke	1000 főre jutó a háztartások részére szolgáltatott villamos energia mennyisége (1000 kWh)
	1000 főre jutó a közüzemi szennyvízgyűjtő-hálózatban (közcsatornában) elvezetett összes szennyvíz mennyisége (1000 m ³)
	1000 főre jutó összes szélessávú előfizető száma év végén
	1000 főre jutó távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt)
Immateriális tőketípusok	
Társadalmi tőke	1000 főre jutó 180 napon túli nyilvántartott álláskereső száma összesen
	1000 főre jutó állandó elvándorlások száma
	1000 főre jutó általános iskolai főállású pedagógusok száma (gyógypedagógiai oktatással együtt)
	1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma
	1000 főre jutó regisztrált bűnelkövetők közül fiatalok (14-17 éves)
	1000 főre jutó regisztrált bűnelkövetők száma (lakóhely szerint)
Humán tőke	1000 főre jutó eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban
	1000 főre jutó felsőfokú alap- és mesterképzésben résztvevő hallgatók száma a nappali képzésben (képzési hely szerint)
	1000 főre jutó felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók száma (képzési hely szerint)
	1000 főre jutó felvettek száma alapképzési formára - felsőoktatás
	1000 főre jutó felvettek száma összesen - felsőoktatás
	1000 főre jutó felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók száma (képzési hely szerint)
Kulturális tőke	1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek száma
	1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma
	1000 főre jutó kulturális rendezvényeken résztvevők száma
	1000 főre jutó külföldiek által eltöltött vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken
	1000 főre jutó vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra A magán állótőkét magyarázó tényezők kapcsolata²

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat A faktorok jellemzői

faktor	Cronbach-féle α - mutató értékei	Kompozit reliabilitás értékei	átlagos kivonatolt variancia (AVE) értéke
humán tőke	0,856	0,885	0,565
infrastrukturális tőke	0,720	0,827	0,547
kulturális tőke	0,880	0,904	0,611
magán állótőke	0,909	0,930	0,689
társadalmi tőke	0,690	0,818	0,560
vállalkozási környezet	0,907	0,929	0,691

Forrás: saját szerkesztés

² Ahogy a 2. ábrán látható, a PLS-útelemzés módszerével létrejött látens változók felhasználásával kialakítható egy olyan regressziós modell, mely képes magyarázni, mely tényezők, milyen mértékben hatnak a magyar rurális kistérségek körében fennálló jólétre. Mely jólétet a magán állótőke szinonimájaként értelmezem, ami bizonyos fokú leegyszerűsítés, de a vizsgált probléma ezáltal válik jól megragadhatóvá. E regressziós modell elemzése nem tárgya munkámnak, arról Kovács és Bodnár (2016) ír részletesen.

5. A faktorok elemzése

Munkám ezen fejezetében az egyes tőketípusokat kifejező faktorokat elemzem. Előbb a materiális tőketényezőkhöz kapcsolódó eredményeket ismertetem, majd az immateriális tőkét mutatom be.

5.1. Materiális tőketényezők vizsgálata

A dolgozat korábbi részében feldolgozott endogén fejlődés szakirodalma által három materiális tőketényezőt ítéltem olyan fontosságúnak, hogy bevonjam azokat saját elemzésembe. Az egyik az infrastrukturális tőke, míg a másik két tőketényezőt a két részre bontott magán állótőke jelenti. Ezek közül egyik az azonos nevű tőke, valamint a vállalkozási környezetet kifejező tényező. A természeti tőke kényszerű kihagyásáról korábban írtam.

Az így kapott eredményeket ezen fejezet során röviden elemzem. A kistérségek fejlettségének vizsgálata során a kapott faktorértékeknek vettem a két szélső értékét (vagyis az adott tőketényező felhalmozásának vonatkozásában legmagasabb és legalacsonyabb értékkel rendelkező kistérség adatait), ezek alapján alakítottam ki kategóriákat egyenlő értékközökkel. Így az egyes kategóriákba eltérő számú kistérség került bele. Fontos megjegyezni, hogy öt tőketényező esetében egy, vagy több kistérség oly mértékben kiugró értékkel rendelkezett, hogy azok értékeitől a számítás során el kellett tekintenem, és ilyen esetekben e területegységek önálló osztályt alkotnak.

A materiális tőketényezők között a vállalkozási környezet és az infrastrukturális tőke egy-egy kistérsége kapcsán kellett eltekintenem azok értékeitől, hisz a két területegység oly mértékben kiugró eredménnyel rendelkezik, hogy gyakorlatilag lehetetlenné tették volna az említett osztályba sorolást. Így ezen tényezők esetében e kistérségek kerültek a legmagasabb kategóriába és a többi területegységet osztottam négy csoportra (4. táblázat).

4. táblázat Az egyes materiális faktorokban szereplő kistérségek megoszlása az adott tőketípus felhalmozási szintje szerint

Materiális tőkék felhalmozási szintje	Magán állótőke	Vállalkozási környezet	Infrastrukturális tőke
Legmagasabb	6	1*	1*
Magas	16	10	8
Átlagos	18	18	30
Alacsony	44	63	38
Legalacsonyabb	22	14	29

Megjegyzés: *: az egyes területeken „kiugró” értékkel rendelkező kistérségek

Forrás: saját szerkesztés

A vállalkozási környezet és az infrastrukturális tőke terén sincs egy tucat, legalább magas felhalmozási szinttel rendelkező kistérség, de a magán állótökénél is komoly aszimmetria figyelhető meg.

5.1.1. Magán állótőke

A magán állótőke testesíti meg keretrendszeremben a klasszikus marxi értelemben vett tőkét, melyet véleményem alapján a leginkább az *egyén* jövedelméhez és jólétéhez kapcsolódó indikátorokkal lehet megragadni. A tőketényező esetében rendkívül szemléletesen tetten érhető a területi különbségeknek az a fajta eloszlása, amelyet Perger (2015) is leír.

Az észak-dunántúli terület szinte kiemelkedik a magyar vidékies kistérségek közül. Míg az ország keleti részén egy kistérség sem tartozik a legmagasabb tőkefelhalmozással rendelkező osztályba, de a magas felhalmozásúak közé is csak kettő terület egység sorolható. Legmagasabb állótökével a Pannonhalmi, Sárvári és Mosonmagyaróvári kistérség rendelkezik, ebben a sorrendben.

A tőketényezőt alkotó hat indikátor közül csak kettő terén áll első helyen az imént említett három kistérség valamelyike, de értelemszerűen majdnem minden mutató esetében jól szerepelnek. Így például a Pannonhalmát és környezetét magában foglaló terület egység csak a személygépkocsik számát illetően nincs az első tízben. E mutató kapcsán a 21. helyet foglalja el. A Sárvári kistérség pedig csak az év folyamán épített lakások alapterületének vonatkozásában áll a 15. helyen, a többi mutatónál az első tízben szerepel. Ráadásul fajlagosan ebben a kistérségben él a legtöbb adófizető is.

A jövedelemhez kapcsolódó mindkét mutató terén a Paksi kistérség áll első helyen. A Pannonhalmi és Sárvári kistérségek ezen mutatók esetében is jól szerepelnek.

Bár a következőkben elemzésre kerülő vállalkozási környezethez viszonyítva nem nevezhető kirívóan nagyoknak az egyes osztályok elemszámát illető aszimmetria, de semmiképp sem egészséges, hogy a magas és legmagasabb tőkefelhalmozást megtestesítő kategóriákba csak huszonkettő kistérség tartozik, míg a két legalacsonyabbba hatvanhat. A leggyengébb faktorértékkel a Bodrogi kistérség rendelkezik, közvetlenül előtte a Sarkadi és az Encsi áll. Országosan is elmondható, hogy a leggyengébb értékekkel az alföldi és észak-magyarországi kistérségek rendelkeznek.

5.1.2. Vállalkozási környezet

A második magán állótőke vállalkozási környezetként értelmezhető. E felfogásom szerint, bár tágabban értelmezve, az szintén a klasszikus értelemben vett tőkét és annak felhalmozását képes kifejezésre juttatni. A második magán állótökére, mint az első magán állótökéhez kapcsolódó, azt indukáló tőketényezőre tekintek.

Igen kevés kistérség rendelkezik számottevő értékkel ezen tőketényezőt illetően. A második magán állótőke legmagasabb szintű felhalmozását kifejező osz-

tályba egyetlen kistérség nyert besorolást, a Dabasi, kiugró értéke okán. Így nem annyira meglepő az sem, bár mindenképp érdekesség, hogy a faktort alkotó hat adatsor közül öt esetében a Dabasi kistérség rendelkezik a legjobb értékkel. A bruttó hozzáadott érték tekintetében a paksi terület áll az élen.

Az ezen tőke felhalmozása terén magas értékkel rendelkező kistérségek csoportjába is csak tíz területegység tartozik, melyek közül négy Budapest közelében található. E csoportban egyetlen kelet-magyarországi területként a Hajdúszoboszlói kistérség szerepel. A következő, átlagos tőkefelhalmozást kifejező osztálynak is csak tizennyolc területegység a tagja. Jóval népesebb az alacsony felhalmozással rendelkező kistérségek száma, ezt az osztályt hatvanhárom területegység alkotja, a legalacsonyabbat pedig további tizennégy. Az utolsó helyen álló bodrogi terület előtt található a Sarkadi, a Fehérgyarmati, a Mezőkovácsházi és a Szeghalomi kistérség.

Vagyis az utolsó öt területegység közül három Békés megyében található. A társas vállalkozások, a betéti társaságok és a korlátolt felelősségű társaságok esetében a Bodrogi kistérség a sereghajtó, míg a bruttó hozzáadott érték és a mérlegfőösszeg vonatkozásában a Sarkadi.

Budapest környezetéhez hasonlóan máshol is kirajzolódnak tömörülések, kisebb mértékben természetesen. Egyrészt Pécestől keletre, illetve délkeletre három kistérség is az átlagos csoportba tartozik. Ezek a siklói, mohácsi és pécsváradi területek. De az osztrák határhoz közel fekvő, rurális térségek közül ötnek is legalább átlagos a felhalmozása a második számú álló tőke vonatkozásában. Közülük a mosonmagyaróvári a legmagasabb érték.

A két magán állótőkét magas szinten felhalmozó területegységekkel kapcsolatosan megállapítható, hogy azok döntően az észak-dunántúli területeken helyezkednek el, kiegészülve néhány Budapesthez közeli és kelet-magyarországi kistérséggel. Utóbbiak körébe néhány relatíve nagyobb város és azok környezete tartozik.

5.1.3. Infrastrukturális tőke

Az infrastrukturális tőke kapcsán egyrészt hasonló a helyzet, mint a vállalkezési környezet esetében, vagyis található egyetlen kiugró értékkel rendelkező kistérség. Jelen esetben ez a csepregi területegység. De ezen tőke esetében az ország minden pontján vannak magas, vagy átlagos felhalmozási szinttel rendelkező kistérségek, és értelemszerűen a legalacsonyabb kategóriába tartozók is. Bár a legmagasabb és legalacsonyabb értékkel rendelkező területegységek köre nem tér el sokban a korábban vizsgált tőketényezőknél megfigyeltéktől.

Ha a faktort alkotó négy indikátort külön is megvizsgáljuk, látható, hogy mindegyik esetében más kistérség rendelkezik a legkedvezőbb értékkel. A már korábban említett, kiugró értékkel rendelkező Csepregi kistérség az elvezetett szennyvíz vonatkozásában első, de természetesen igen jól szerepel a másik három indikátor terén is.

A lista végén a Bodrogi, Kadarkúti és Abaúj-Hegyközi kistérségek találhatók. Ezek a négy felhasznált mutató közül mindegyik terén gyenge értékekkel rendelkeznek. A legalacsonyabb kategóriába tartozó huszonkilenc kistérség között megtalálható a Szeghalomi, Szerencsi, Abai, de a Szécsényi is.

5.2. Immateriális tőketényezők vizsgálata

Az immateriális tényezők vizsgálata során, a kapcsolati tőke kényszerű elhagyásáról már szóltam, így három tőke, a társadalmi, a humán, és a kulturális került be az elemzésbe. Az adott tényező felhalmozása szerinti osztályokba való besorolás során, ugyanúgy mint a materiális tőketényezők esetében, a kiugró értékektől eltekintettem. Ezek száma a humán tényezők kapcsán kimondottan magas, hiszen négy kistérség is nagyon magassal értékkel rendelkezik a többi terülthez képest. A jelenséget az adott résznél külön tárgyalom is.

A magas felhalmozási szinttel rendelkező területegységek egyes tőketényező-kön belüli eloszlása igen eltérő (5. táblázat). A kulturális tőke ilyen szempontból a legkirívóbb, ahol összesen tizenegy kistérség tartozik az első két osztályba. De a humán tőke esetében is csak tizennyolc terület nevezhető igazán fejlettnak ilyen értelemben.

5. táblázat Az egyes immateriális faktorokban szereplő kistérségek megoszlása az adott tőketípus felhalmozási szintje szerint

Immateriális tőkék felhalmozási szintje	Társadalmi tőke	Humán tőke	Kulturális tőke
Legmagasabb	1*	4*	2*
Magas	28	14	8
Átlagos	42	36	22
Alacsony	22	42	49
Legalacsonyabb	13	10	25

Megjegyzés: *: az egyes területeken „kiugró” értékkel rendelkező kistérségek. A társadalmi tőke esetében az azt alkotó indikátorok jellegéből adódóan a faktorértékek szerinti csökkenő sorrend élén a legfejletlenebb kistérségek találhatók.

Forrás: saját szerkesztés

5.2.1. Társadalmi tőke

A társadalmi tőkét hat indikátor alkotja. Mint az a társadalmi állapotokat, illetve folyamatokat szemléltető mutatók esetén gyakran előfordul (mint például a munkanélküliségi ráta), az alacsony értékek nevezhetők kívánatosnak. A társadalmi tőke vizsgálatába bevont hat indikátor közül négy ilyennek nevezhető. Ezért is fordulhat elő, hogy a társadalmi tőkét leginkább felhalmozó kistérségek rendelkeznek a legalacsonyabb faktorértékkel.

Az immateriális tőketényezők esetében ezen tőkénél van a legkevesebb, összesen csak egyetlen kiugró értékkel rendelkező terület, az Őriszentpéteri kistérség.

A társadalmi tőke esetében negyvenkét átlagos kategóriába tartozó kistérségen túl található huszonkettő alacsony felhalmozási szinttel rendelkező terület is. Valamint tizenhárom kistérség tartozik a legalacsonyabb osztályba, ami nem nevezhető kirívóan negatívnak. Annál kedvezőtlenebb a kép, ha ezen kistérségek területi elhelyezkedését is vizsgáljuk.

Az Észak-Dunántúl területén található a legtöbb magas társadalmi tőkével rendelkező területegység. Ezen túl a Dél-alföldön találhatunk még néhány ilyen kistérséget. Míg a legalacsonyabb kategóriába tartozó területek az észak-keleti és délnyugati megyékben helyezkednek el. Érdekeség, hogy földrajzilag e kistérségek közé ékelődik az Alföld egy jelentős része, Bács-Kiskun és Csongrád megye több kistérségével, melyek az átlagos csoportba tartoznak. Utóbbi tényről elvonatkoztatva, ha a társadalmi tőke terén tapasztalható térbeli eltéréseket összevetjük a magán állótőke területi különbségeivel, akkor jelentős hasonlóságok fedezhetők fel.

A legmagasabb értékkel rendelkező Óriszentpéteri kistérség két indikátor vonatkozásában is a legkedvezőbb értékekkel rendelkezik, míg az azt követő balatonföldvári térség esetében a regisztrált bűnelkövetők fajlagos értéke a legalacsonyabb, illetve a többi mutató kapcsán is előkelő helyezést ér el, így nem meglepő a két kistérség társadalmi tőke terén betöltött előnyös pozíciója.

Érdekes a nonprofit szervezetek gyakoriságát is megvizsgálni. Ilyen téren az óriszentpéteri terület rendelkezik a legkedvezőbb értékkel, a tokaji és az abaúj-hegyközi előtt. Míg a ugyanezen lista végén az Ibrány-Nagyhalászi, Enyingi és Kisvárdai kistérségek találhatóak.

5.2.2. Humán tőke

A humán tőke terén is igen nagy eltérések figyelhetők meg az egyes osztályok elemszámát illetően. A magas és legmagasabb humán tőkével rendelkező kistérségeket alkotó két kategória összesen tizennyolc területegységet foglal magában. Ezek közül a legmagasabb kategória tartalmazza a négy kiugró faktorértékkel rendelkező kistérséget, a Szarvasit, a Sárospatakit, a Hajdúböszörményit és a Gyöngyösit.

Fontos megjegyezni, hogy a humán tőke mérésére bevont mutatók közül három is felsőoktatási képzési helyhez kapcsolódik, így természetesen kiemelkednek azok a területek, ahol van felsőoktatás. Ez jelen esetben azért is különösen szemléletes, mert a városias jellegű területek lehatárolása miatt kevés felsőoktatással rendelkező vidékies kistérség található hazánkban. Az említett indikátoroknak a bevonását azért tartom indokoltnak, mert bár a magyar vidéki terek esetében sokszor csak „dichotómiaként” értelmezhetők, de jelen állapotában a rurális Magyarország problémáját pont ezáltal nagyon markánsan meg tudják ragadni. A sokszor a „vidéki értelmiség fellegvéraiként” kezelt felsőoktatási intézmények jellemzően a viszonylagosan nagyobb településeken jelennek meg, így fordulhat elő, hogy ezen faktor terén a kelet-magyarországi kistérségek szerepelnek jól.

A felsőfokú oklevelet szerzett hallgatóknál a hajdúböszörményi területegység szerepel legjobban, míg a nappali tagozatos hallgatók számát illetően a Sárospataki.

A felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók száma alapján pedig a Szarvasi kistérség vezet, megelőzve a Sárospatakit és a Gyöngyösit. Utóbbi két mutató esetében tíz, a felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók vonatkozásában pedig tizenegy kistérséget lehet mérni.

Természetesen magam sem tartom reálisnak és nincs is arra szükség, hogy minden kistérségben legyen felsőoktatási képzőhely, de azt fontosnak tartom bemutatni, hogy a humán tőke ilyenén való megközelítése esetén milyen szintű hiánnyal kell szembenéznük a vidékies területeknek.

Árnyalja a képet, hogy a tőke mérésére további három indikátor került bevonásra, így ahogy már említettem, tizennyolc kistérség alkotja a legmagasabb tőkefelhalmozással rendelkező két osztályt. De így is az figyelhető meg ezen kistérségek elhelyezkedését illetően, hogy többségük az ország keleti felében fekszik. Ez jól látható, akkor is ha ezen kistérségek sorrendiségét vizsgáljuk.

Az említett három indikátor, melyek alapján a többi rurális kistérség is „mérhetővé” válik³, a felsőoktatásba felvettek száma (alapképzésre, illetve összesen), valamint az eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban. Előbbi két mutató tekintetében, azon területek közül, amelyek nem rendelkeznek felsőoktatással, a Kisvárdai kistérség mindkét esetben magas értékeket tudhat magáénak, de kedvező értékek jellemzik a zirci területegységet is, a két hasonló mutató esetében. Míg az alacsony vagy legalacsonyabb szintű humán tőkével rendelkező területegységek kapcsán csak lazább térbeli koncentrációról beszélhetünk. Így például az Alföldön található több, alacsony eredménnyel bíró kistérség, illetve a Dunántúl déli részén fekvő kistérségek körében tapasztalható a legalacsonyabb érték.

5.2.3. *Kulturális tőke*

A kulturális tőke esetében még a humán tőkéhez viszonyítva is igen kevés számú magas felhalmozási kategóriába tartozó kistérség figyelhető meg. A tőkefelhalmozás terén első két osztály összesen tíz területegységet foglal magában. Ebből a legmagasabb kategóriát a Csepregi és Balatonföldvári kistérségek alkotják, melyek kiugró faktorértékekkel rendelkeznek.

Az az érdekes helyzet tapasztalható, hogy a hat bevont adatsor közül öt esetében a Csepregi kistérség áll az első helyen, míg a kulturális rendezvényeken részt vevők számát illetően Balatonföldvár és környezete az első. A csepregi területegység igazán a kereskedelmi szálláshelyekkel kapcsolatosan bevont indikátorok terén rendelkezik kiugró értékekkel.

A magas felhalmozási szinttel rendelkező kistérségek kategóriájának kilenc elemét vizsgálva látható, hogy a keleti országrészből csak a Hajdúszoboszlói kistérség tartozik ide. Az viszont ezen osztályon belül a legmagasabb faktorértékkel bír.

³ Az eredményes érettségi vizsgát tett tanulók száma a nappali oktatásban indikátor terén tíz kistérség értéke így is nulla.

Mondhatni természetes, hogy a térség a szálláshelyekkel kapcsolatosan kiváló értékekkel rendelkezik, de a kulturális rendezvényeken résztvevők számát illetően is hatodik helyen áll a vonatkozó rangsorban.

Így a legalább magas kategóriába tartozó kistérségek kapcsán elmondható, hogy a kulturális tőketényező térbelisége egészen másképp rajzolódik ki mint a korábban vizsgált tőkék esetében. Viszont a legalacsonyabb osztályban lévő terület-egységeket illetően megfigyelhető egy észak-keleten végbemenő tömörülése, mely nem nevezhető egyedinek a társadalmi-gazdasági jelenségek vonatkozásában. Jelen esetben a nyolc legalacsonyabb faktorértékkel rendelkező terület közül hét itt, az ország észak-keleti részén található.

Továbbá a Dunántúl déli részén is találhatók ilyen értelemben fejletlen területegységek, bár érdekesség, hogy a Siklói, Mohácsi és Pécsváradi kistérség egyaránt a magas felhalmozási szinttel rendelkező területek szűk csoportjába tartoznak. A három kistérség „együtt járása” korábban a vállalkezési környezet (átlagos tőkefelhalmozású osztály) és az infrastrukturális tőke (magas tőkefelhalmozású osztály) terén is megfigyelhető volt.

6. A klaszterelemzés módszertana és eredményei

Munkám ezen részében a klaszterelemzés segítségével bemutatom a rurális kistérségek fejlettségét a materiális és az immateriális tőketényezők mentén, osztályokba sorolva azokat. Így láthatóvá válik, hogy az összes tárgyiasult tényező alapján milyen területi különbségek tapasztalhatók a magyar vidéken, illetve ugyanez vizsgálhatóvá válik a nem tárgyiasult erőforrások esetében is.

6.1. A klaszterelemzés módszertana

A klaszteranalízis segítségével a megfigyeléseinket úgy tudjuk valamilyen struktúrába rendezni, hogy ezzel egy osztályozást hozunk létre (Kovács et al. 2006). A szerzők hozzátézik, hogy az eljárás célja az, hogy a megfigyelt objektumok, azok hasonlósága alapján úgy legyenek osztályba sorolva, hogy pontosan egy osztályba kerüljön minden objektum. Katona és Lengyel (2004) ezt azzal egészíti ki, hogy lehetőleg ne legyen túl nagy az osztályok száma sem. A folyamat akkor nevezhető sikeresnek, ha az egyes egységek hasonlítanak csoporttársaikhoz, azonban a más csoportba tartozó elemektől eltérnek (Sajtos–Mitev 2007). Az alábbi kritériumok elvártak az osztályozástól (Kovács et al. 2006, 55. o.):

- „egyértelműség: mindig ugyanazt az eredményt adja;
- stabilitás: az adatok kis változtatása kis eredményváltozást indukáljon;
- optimalitás: minél kevesebb információt veszítsünk”.

A korábban létrejött látens faktorok egyes kistérségekhez tartozó értékeit a klaszterelemzés során az SPSS 18.0 nevű statisztikai programmal elemeztem. A program felhasználásával és annak módszereivel kapcsolatban több munka is született (Jánosa 2011, Katona–Lengyel 2004, Ketskemény–Izsó 2005, Nemes Nagy 2005).

Munkámban a létrejött materiális és immateriális faktorok kapcsán külön-külön végeztem el a klaszterelemzést. Az eljárás elején a már standardizált faktorértékek esetében *hierarchikus* klaszterezés segítségével meghoztam döntésemet a kialakítandó osztályok számára vonatkozóan, melyet a nem hierarchikus, *K-közép* klaszterezés segítségével folytattam le. A hierarchikus és nem hierarchikus eljárás közötti választás kapcsán nem adható egyértelmű válasz, az nagyban függ a kutatási problémától (Sajtos–Mitev 2007).

A hierarchikus eljárásról elmondható, hogy az rögtön klasztereknek tekinti az objektumokat és ezeket vonja össze (Kovács et al. 2006). A már említett, *hierarchikus* módszerre, azon belül is a *Ward* eljárással végzett vizsgálat eredményeire támaszkodva a materiális tőkék esetében négy osztály létrehozása mellett döntöttem, míg az immateriális tőketípusoknál kettő osztály került kialakításra a *K-közép* módszer segítségével. Ez a klaszterezési módszer először kialakítja a kezdeti klasztermagpontokat, majd iteratív módszerrel a végső klaszter-középpontokat keresi, az azokhoz tartozó objektumokkal (Kovács et al. 2006).

A klaszterelemzés szempontjából fontos lépés a multikollinearitás kiszűrése. Tisztában vagyok vele, hogy a faktorelemzés ilyen téren nem előnyös módszertan, hiszen a főkomponens-elemzéssel ellentétben e metódus nem szűri ki a jelenséget. *Viszont dolgozatom egészét figyelembe véve mégis ezen eljárás mellett döntöttem, hiszen élni kívántam a PLS-útelemzés adta egyéb előnyökkel.* Ráadásul az azonos mutatókkal, próbaképp elvégzett, főkomponens-elemzést követő klaszterezési eljárás eredményeképpen létrejövő osztályok nagyfokú hasonlóságot mutattak a jelenlegiekkel. A materiális tőketényezők esetében a főkomponensek segítségével kialakított klasztercsoportok szinte teljesen megfeleltek a jelenlegieknek, míg az immateriálisak vonatkozásában kisebb eltérések adódtak, de igazán számottevő különbség ott sem volt tapasztalható. A legfontosabb eltérés, melyet lényegesnek tartok megemlíteni, hogy a főkomponensek segítségével elvégzett klaszterezés következtében a materiális tőketényezők esetében nem volt kiugró kistérség.

6.2. A klaszterek elemzése

A klaszterelemzés eredményeként elmondható, hogy mind a materiális mind az immateriális tőketényezők esetében jól elkülöníthető csoportok jöttek létre, melyeket leginkább jellemző karakterisztikájuk, illetve a tőketényezők együttes felhalmozása alapján neveztem el. A materiális tőkék esetében megjelenik egy, önálló osztályt alkotó kistérség, kiugró faktorértékei következtében.

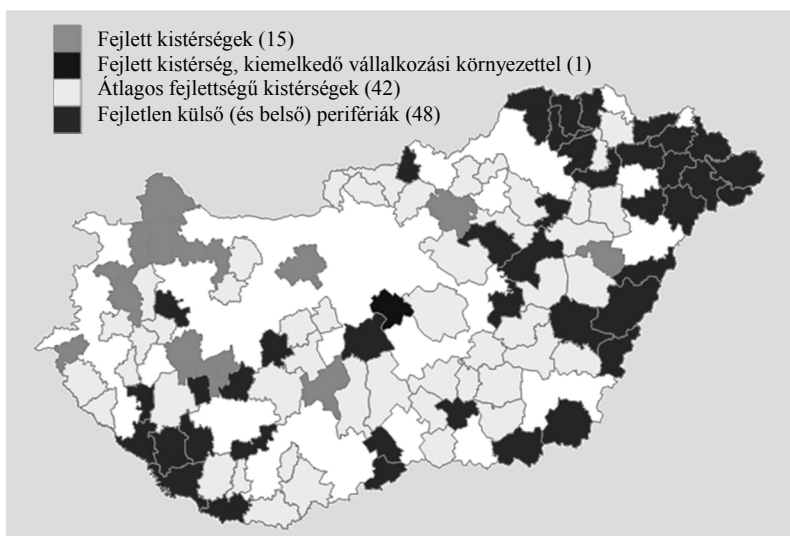
Értelemszerűen a materiális tényezőket tartalmazó klaszterelemzésbe a *magán állótőke*, a *vállalkozási környezet* és az *infrastrukturális tőke* kerültek be. Míg az immateriális tényezők klasztererei a *társadalmi tőke*, a *humán tőke* és a *kulturális tőke* faktorainak bevonásával jöttek létre.

6.2.1. Matriális tőketényezők

Az elemzés során létrejött három matriális tőketényező négy osztályba sorolható be, de ez inkább három valós osztálynak nevezhető, hiszen egy osztály egyetlen kistérséget tartalmaz. Ez annak tudható be, hogy a dabasi terület nagyon kedvező faktorértéssel rendelkezik a vállalkozási környezetét illetően. Így lényegében a tizenöt kistérségből álló, fejlett terület egységeket tömörítő csoporthoz sorolható (3. ábra).

A fejlett rurális kistérségek többsége a Dunántúl északi részén fekszik. Kelet-Magyarországról csak a Gyöngyösi és a Hajdúszoboszlói kistérség tartozik e csoportba. Továbbá tagja a klaszternek a magas jövedelmi szinttel rendelkező paksi terület egység.

3. ábra A matriális tőketényezők térbeli vonatkozásai

Forrás: TeIR adatbázis alapján saját szerkesztés

Ez a viszonylag szűk csoport annak tudható be, hogy csak ennyi kistérség van, amely mindhárom vizsgált matriális tőketényezőt illetően legalább átlagos tőkefelhalmozással bír.

Jóval népesebb az átlagos fejlettségű és a fejletlen területeket magukban foglaló osztályok elemeinek a száma. Előbbi kategóriába összesen negyvenkettő kistérség tartozik. Látható, hogy az ország minden részéről tartoznak terület egységek ebbe a kategóriába. Az Alföldön kimondottan sok ilyen terület van, de a Dunántúlon és Budapest körül is bőven találni ilyen kistérségeket. Érdekes, hogy közülük több bizonyos tőketényezők felhalmozása terén akár a magas kategóriába is beletartozik. Így például fejlett vállalkozási környezettel rendelkezik a Ceglédi kistérség vagy az Adonyi is.

De a csoportba tartoznak olyan kistérségek is, amelyek bizonyos területen fejletlenek. Ezek kapcsán több alföldi kistérség említhető, a magán állótokéire vonatkozóan például a mórahalomi, makói, hódmezővásárhelyi területek, vagy éppen a Pécsét körülölelő kistérségek. Az infrastrukturális értelemben fejletlen Polgári és Hajdúböszörményi, illetve Pásztói és Rétsági kistérségek is ebbe a csoportba tartoznak.

A legnépesebb elemszámmal a fejletlen kistérségeket tartalmazó osztály rendelkezik. Szám szerint negyvennyolc kistérség tartozik ebbe a kategóriába. E csoport elemei közül több infrastrukturális értelemben igen fejletlen. Ilyen értelemben nem meglepő, hogy számos közülük a határ menti térségekben található, ráadásul zömük gazdasági értelemben is perifériának nevezhető.

Ezek döntően azok a területek, melyek az egyes tőketényezők kapcsán is a legalacsonyabb értékekkel rendelkeznek. Például az infrastrukturális tőke terén legalacsonyabb felhalmozási szinttel rendelkező huszonkilenc kistérséget számláló csoport minden tagja a fejletlen kategóriába tartozik.

A vállalkozási környezet vonatkozásában akad egy kivétel, ugyanis a Sümegi kistérség második számú magán állótokéje igen alacsony, e téren a legalacsonyabb kategóriába tartozik, jelen esetben azonban az átlagos fejlettségű térségek közé nyert besorolást. A magán állótoké esetében ugyanígy egyetlen kivételtől eltekintve (Zalakarosi kistérség) a legalacsonyabb szintű tőketényezőkkel rendelkező kistérségek összességében is igen fejletlennek minősülnek.

Így a materiális tőketényezők együttes felhalmozása tekintetében az látható, hogy a fejlett kistérségeknek egy szűk csoportja mellett az ország rurális területeinek nagy része átlagos fejlettségűnek, vagy fejletlennek minősül.

6.2.2. Immateriális tőketényezők

Az immateriális tőketényezők terén a magyar rurális kistérségek két csoportba sorolhatók be. Vagyis negyvennyolc területegység fejlettnak nevezhető az immateriális tőketényezők felhalmozásának tekintetében, míg ötvennyolc kistérség fejletlennek.

A materiális tőketényezők terén fejlett területegységek mindegyike jelen esetben is ebbe a kategóriába tartozik. Ezek mellett a fejlett kistérségek jelen esetben jóval nagyobb elemszámú csoportja kiegészül számos, materiális megközelítés alapján átlagos fejlettségű térséggel is.

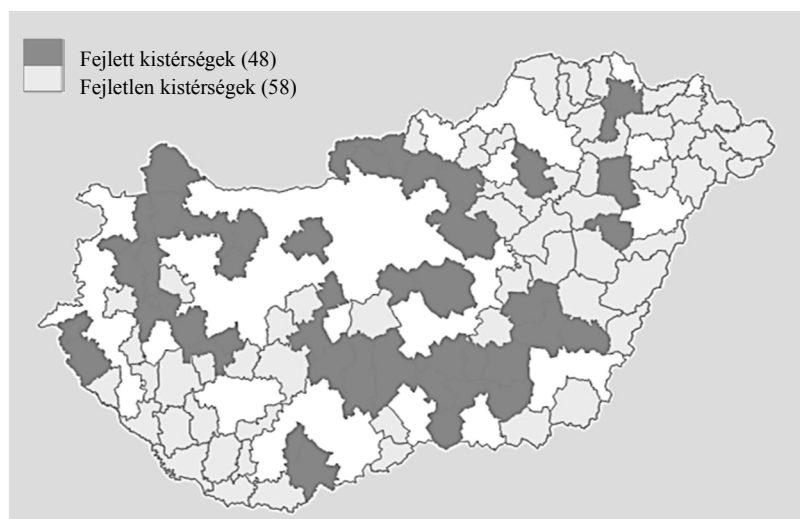
Az Észak-Dunántúl kistérségeinek fejlettsége most is jól látszik, de szintén kirajzolódik egy Budapestet körülvevő tömörülés, illetve az Alföld számos területegysége is fejlettnak minősül az immateriális tőketényezők felhalmozását illetően (4. ábra).

Az előbbi földrajzi felsorolás, valamint hogy csak két osztály mentén lettek csoportosítva a kistérségek sugallja, hogy az immateriális tényezők mentén kevésbé állapíthatók meg éles határok a fejlett és fejletlen térségeket illetően.

Látható, hogy a tárgyiasult eszközök terén tapasztaltaktól eltérően az immateriális tőketényezők esetében több kelet-magyarországi területegység is fejlettnak minősül. Persze az ország észak-keleti részén így is csak szigetszerűen van jelen néhány fejlett kistérség.

A materiális klaszterelemzéshez hasonlóan a fejletlen kistérségeknek ebben az esetben is nagyszámú koncentrációja figyelhető meg a Dél-Dunántúlon. Ezek a területegységek mindhárom immateriális tőketényező vonatkozásában gyenge értékekkel rendelkeznek, döntően a két legalacsonyabb fejlettséget tükröző kategóriában szerepelnek.

4. ábra Az immateriális tőketényezők térbeli vonatkozásai

Forrás: TeIR adatbázis alapján saját szerkesztés

7. Összefoglalás

A vidék kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az nem lehet egyenlő a fejletlenséggel, lemaradottsággal, sikertelenséggel és az nem a társadalmi kirekesztődés szinonimája. Más kérdés, hogy ha a hazai társadalmi-gazdasági folyamatokra fókuszálunk, akkor a közelmúlt néhány évtizedének meghatározó tendenciái a magyar vidék számára a hanyatlást hozták el. Ez pedig maga után vonzza a vidéknek, mint absztrakt fogalomnak a leértékelődését. Ami sajnos számtalan társadalmi vonatkozású adatsorral alátámasztható, így a helyi fejlesztések kérdésköre, a vidékpolitika új értelmet nyert a rendszerváltás után. Kapcsolódva az endogén fejlődéshez, munkámban az elmélet releváns tőketényezőinek vidéki megjelenését igyekeztem megmérni.

A materiális elemek vizsgálata során a szakirodalmi háttérrel némileg módosítva, három faktort elemeztem. A klasszikus marxi értelemben vett állótőkét két faktor is megtestesítette. E két tényező együttes vizsgálata azért is érdekes, mert ekkor szemléletesen kirajzolódik a fejlett területegységek észak-dunántúli és Budapesthez közeli tömörülése. A harmadik materiális tőketényezőt az infrastrukturális tőke jelenti. Összességében elmondható, hogy e faktor esetében más térszerkezet rajzolódott ki, mint az anyagi értelemben vett (magán állótőke és vállalkozási környezet) fejlettség esetében.

Az immateriális tőketényezők terén is három faktor jött létre (*társadalmi tőke, humán tőke és kulturális tőke*). Ezek elemzése során is igen változatos térszerkezet rajzolódott ki. A társadalmi tőke esetén ugyanaz az észak-dunántúli és Budapest környéki koncentráció figyelhető meg, mint a két magán állótőke esetében. Míg a humán tőke kapcsán ki kell emelni, hogy az általam felállított keretrendszeren belül kevés kistérség nevezhető fejlettnak ilyen értelemben, kevés rurális terület rendelkezik jelentős humán tőkével. A kulturális tőke felhalmozása terén a magas értékekkel rendelkező kistérségek térbeli elhelyezkedése eltér a két magán állótőke vonatkozásában fejlettnak nevezhető területegységeiktől.

A klaszterelemzés eredményeképpen a materiális tőketényezők lényegében három, jól elkülöníthető csoportra bonthatók. A fejlett kistérségek csoportja kiegészül a kiemelkedő vállalkozási környezetének köszönhetően önálló karakterisztikával rendelkező Dabasi kistérséggel, de számuk így is alacsony, összesen tizenhat. Ezek döntően az észak-dunántúli területen találhatók. Míg az átlagos fejlettségű kistérségek csoportja negyvenkettő területegységet ölel fel, a fejletleneké pedig negyvennyolcat. Utóbbiak ezáltal, és földrajzi elhelyezkedésük alapján is a külső és belső perifériákat takarják.

Az immateriális tőketényezők klaszterelemzése kapcsán két osztály jött létre. Vagyis a százhat vidékies kistérség fejlett (48) és fejletlen (58) kategóriákra bontható. Meg kell jegyezni, hogy mivel csak két csoportra bomlanak a területegységek, így a köztük lévő határok sem olyan élesek, mint az a materiális tőketényezőknél megfigyelhető. Itt a fejlett térségek csoportja az Észak-Dunántúl mellett kiterjed Budapest környezetére és az Alföld jelentős részére is. Míg a fejletlen kistérségek esetében megfigyelhető azok északkelet-magyarországi és dél-dunántúli koncentrációja.

Felhasznált irodalom

- AEIDL (1999): *Territorial competitiveness. Creating a territorial development strategy in light of the LEADER experience. Part 1.* LEADER European Observatory AEIDL, Bruxelles, <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader2/rural-en/biblio/compet/competitivite.pdf> Letöltve: 2013. május 6.
- Affuso, A. – Camagni, R. (2010): Territorial capital and province performance in the Latin Arch: an econometric approach. Politecnico di Milano, <http://www.grupposervizioambiente.it/aisre/pendrive2010/pendrive/Paper/affuso1.pdf> Letöltve: 2014. november 12.
- Atkinson, R. (2013): Territorial Capital, Attractiveness and the Place-based Approach: the Potential Implications for Territorial Development. In Pálné Kovács, I. – Scott, J. – Gál, Z. (eds.): *Territorial Cohesion in Europe. For the 70th Anniversary of the Transdanubian Research Institute.* IRS CERS HAS, Pécs, 297–308. o.
- Benet I. (1995): A föld, az istenadta föld... *Közgazdasági Szemle*, 3, 216–227 o.
- Benet I. (1997): Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői (II.). *Statisztikai Szemle*, 4, 311–325. o.
- Benko G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, 2, 1–16. o.
- Braithwaite, K. (2009): *Building on What You Have Got - A Guide to Optimising Assets.* Carnegie UK Trust, Dunfermline, UK.
- Brasili, C. – Saguatti, A. – Benni, F. – Marchese, A. – Gandolfo, D. (2012): *The Impact of the Economic Crisis on the Territorial Capital of Italian Regions.* 52nd European Regional Science Congress, Bratislava, Slovakia, August 21–25, 2012, <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa12/e120821aFinal00646.pdf> Letöltve: 2014. november 12.
- Buday-Sántha A. (2010): Vidékfejlesztés. Vitaanyag. *Tér és Társadalom*, 1, 215–221. o.
- Camagni, R. (2008): Regional competitiveness: towards a concept of territorial capital. In Capello, R. – Camagni, R. – Chizzolini, B. – Fratesi, U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe.* Springer-Verlag, Berlin, 33–47. o.
- Capello, R. (2007): *Regional Economics.* Routledge, Oxon.
- Capello, R. (2011): Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimium*, 1, 1–25. o.
- Csatári B. (2001): A vidék földrajzi kérdései. In Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén,* SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 1–9. o. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf> Letöltve: 2010. október 8.
- Dinya L. (2013): „Zöld” prioritások érvényesítése a megyei szintű területfejlesztési stratégiákban. *Journal of Central European Green Innovation*, 1, 21–33. o.
- Enyedi Gy. (1998): Sikeres régiók, In *Tények könyve: régiók.* Greger-Delcroix, 409–411. o.

- Enyedi Gy. (2011): Falvak és városok. In Mezei C. – Bakucz M. (szerk.): *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés. Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 29–34. o.
- ETC (2007): *Learning Endogenous Development - Building on Bio-cultural Diversity*. ETC Foundation – Compas, Bourton on Dunsmore, Rugby, Warwickshire, UK.
- Fertő I. – Varga Á. (2015): Az európai uniós támogatások hatása a kistérségek helyzetére. *Tér és Társadalom*, 1, 116–131. o.
- Glatz F. (2010): Vidékpolitika, vidékfejlesztés és új intézményei. In Glatz F. (szerk.): *Sikeres vidéki térségek*. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 7–16. o.
- Henseler J. – Ringle C. M. – Sinkovics R. R. (2009): The use of partial least squares path modeling in international marketing. *New Challenges to International Marketing: Advances in International Marketing*, 20, 277–319 o.
- Jánosa A. (2015): *Adatelemzés SPSS használatával*. ComputerBooks, Budapest.
- Jóna Gy. (2013): A területi töke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1, 30–51. o.
- Katona T. – Lengyel I. (szerk.) (2004): *Statisztikai ismerettár*. JATEPress, Szeged.
- Ketskemény L. – Izsó L. (2005): *Bevezetés az SPSS programrendszerbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Kovács P. – Bodnár G. (2016): Az endogén fejlődés vidéki értelmezése a PLS-útelemzés segítségével. *Statisztikai Szemle*, 2, 143–161. o.
- Kovács P. – Petres T. – Tóth L. (2006): *Válogatott fejezetek statisztikából – Többváltozós statisztikai módszerek*. JATEPress, Szeged.
- Lados M. (2001): A területi tervezés kihívásai a kilencvenes években Magyarországon: A területfejlesztési stratégiák kialakításától a programozásig és az értékelésig. *Tér és Társadalom*, 2, 25–69. o.
- Lengyel I. (2012a): A hazai területfejlesztés zsákutcái: a triális Magyarország. In Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 140–150. o.
- Lengyel I. (2012b): Regionális növekedés, fejlődés, területi töke és versenyképesség. In Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málóvics Gy. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged, 151–174. o.
- Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2012): Competitiveness of Hungarian Urban Micro-regions: Localization Agglomeration Economies and Regional Competitiveness Function. *Regional Statistics*, 2, 27–44. o.
- Milone, P. – Ventura, F. – Berti, G. – Brunori, G. (2010): Some Notes on the Identification of Rural Webs. In Milone, P. – Ventura, F. (eds.): *Networking the Rural*. Royal Van Gorcum, Assen, The Netherlands, 30–48. o.
- Nagy G. (2004): Az információs társadalom Magyarországon: Területi különbségek. *eVilág*, 2, 10-16. o.

- Nagy G. (2006): A magyar gazdaság területi folyamatainak mérlege: erősödő területi különbségek, vs. regionális kiegyenlítődés. In Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék - SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 529–540. o.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajz Tanszék, Budapest.
- Perger É. (2015): A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat együttműködése keretében megvalósult komplex vidékkutatási programról. *Tér és Társadalom*, 1, 3–10. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Simon I. – Tánczos-Szabó I. (1979): Az ipari fejlettség területi különbségeinek vizsgálata Békés megyében faktoranalízis segítségével. *Alföldi Tanulmányok*, 1, 149–160. o.
- Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (2011): Endogenous Regional Development. In Stimson, R. – Stough, R. R. – Nijkamp. P. (eds.): *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK - Northampton, MA, USA, 1–19. o.
- Szentes T. (2011): *Fejlesztés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szörényiné Kukorelli I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4, 111–137. o.
- Tóth B. I. (2013): A területi tőke szerepe a regionális- és városfejlődésben – Esettanulmány a magyar középvárosok példáján. *Doktori értekezés*. Nyugat-magyarországi Egyetem Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Sopron.
- Vermeire, B. – Gellynck, X. – De Steur, H. – Viaene, J. (2008): *The role of social capital assets in reconciling endogenous and exogenous drivers of rural renewal*. 8th European IFSA Symposium, 6 - 10 July 2008, Clermont-Ferrand, France, http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2008/2008_WS6_06_Vermeire.pdf
Letöltve: 2014. július 21.